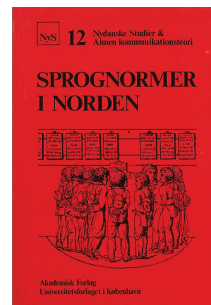

NyS

Titel:	Talespråkets normer – mellom ideal og virkelighet
Forfatter:	Eskil Hanssen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 12. <i>Sprognormer i Norden</i> , 1979, s. 83-99
Udgivet af:	Akademisk Forlag, Universitetsforlaget i København
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Eskil Hanssen

TALESPRÅKETS NORMER - MELLOM IDEAL OG VIRKELIGHET

Dette innlegget skal handle om normer og normering i forholdet mellom talespråk og skriftspråk, dvs. diskusjonen om normer skal være basert på en sammenlikning mellom tale- og skriftspråk. Jeg vil ikke snakke om de områder der normering tradisjonelt har vært mest inngripende (?) og mest omfattende - i form av åpen normering - nemlig ortografi, bøyning og i noen mindre grad lydverk. Derimot vil jeg driste meg ut i et nokså ureint farvann - grenselandet mellom syntaks, semantikk og tekstgrammatikk.

Først noen overordnede teoretiske momenter.

Språkbruk kan en se på som måltrettet handling, som har det spesielle ved seg at den er av sosial karakter, den dreier seg om individer i samhandling. Til et overordnet mål som skal realiseres gjennom språklig handling er ofte knyttet ett eller flere delmål. Det fins ulike strategier for å oppnå et bestemt mål, dvs. at språkbrukeren må velge strategi. På den annen side fins det også tilfelle der en bestemt valgmulighet kan føre til forskjellige mål. Hvordan strategiene vil virke avhenger av flere pragmatiske forhold, som kan veksle mye, også innafor den enkelte kommunikasjonshandling.

F.eks. spiller maktrelasjonen mellom partene en viktig rolle både for bestemmelsen av mål og for hvordan visse strategier vil virke. Maktrelasjonen er imidlertid en rammefaktor som i mange tilfelle kan endres gjennom språklig handling. Språkbrukeren trer m.a.o. inn i en situasjon der mange dynamiske prosesser virker og virker inn i hverandre.

De strategier språkbrukerne må velge er knyttet til det vi i språkvitenskapelig tradisjon er vant med å oppfatte som ulike språklige nivåer: kode, tekstforming, syntaks, språkvarietet o.a. (Når vi, som her, arbeider innafor ei språkpsykologisk referanseramme, skulle vi heller snakke om språkpsykologiske prosesser, heller enn språklige nivåer, men denne skilnaden har nok lite å si for de følgende resonnementene.) Evnen til å bestemme mål og delmål og å velge strategier under hensyn til situasjonens gitte rammefaktorer kan en forstå som språkbrukerens kommunikative kompetanse. (Jfr. Dittmar 1976 s. 162 f.) Disse teore-

tiske grunnsetningene må nødvendigvis ses i sammenheng med teorier om samfunnet, eller mer presist om prosesser i samfunnet, f.eks. den institusjonelle strukturering og formidling av kunnskap.

Om det som til nå er sagt fins det atskilling god teori, og det fins en god del empirisk forskning omkring dette. Men jeg vil da samtidig si at mange av de forskningsresultat som er blitt framlagt, er nokså problematiske å relatere til teorien(e). Det henger bl.a. sammen med metodiske implikasjoner ved den empiriske forskningen som er utført, og det faktum at forskningsresultatene i mange tilfelle kan tolkes på flere motsetningsfylte måter, eller kritiseres så grundig at de ikke lenger kan utgjøre noen empirisk basis for generelle utsagn om språksosiale forhold. Jeg tenker her på kritikken av den språksosiologiske kodeforskning som bl.a. Basil Bernstein har vært hovedansvarlig for, jfr. Rosen 1972. Og en kunne trekke fram flere nordiske forskningsprosjekt, der det vel nok er påvist sosialt betingte skilnader i språklige bruksmønstre, men der det ennå er uklart hvilken kommunikatív funksjon de aktuelle bruksmønstrene har, enn si hvilken betydning de har i en større sosial kontekst.

Ved sida av uklare sammenhenger i teoribygninga, er det også et problem at de reint lingvistiske begrepene savner tilstrekkelig avklaring. Og uten denne avklaring blir den empiriske granskinga noe svak: den lingvistiske analysen av ytringer må være en viktig basis for forskningsresultatene omkring klassebestemte kommunikasjonsformer. Kodeforskning dreier seg om betydningshelheter, etter det jeg har forstått, og da nytter det ikke bare å se etter hva som står i teksten (talt/skrevet), men hvilken betydning som formidles. Bakgrunnen for dett er (sjølsagt) at det ikke er et én-til-én-forhold mellom de overflatiske språklige uttrykk og den formidla betydninga, spesielt ikke i tale. Et utsagn kan f. eks. godt kommunisere en årsaksrelasjon uten at det fins noe formelt uttrykk (årsaks- eller følgekonjunksjon f.eks.) for denne relasjonen, eller den kan være maskert i teksten. Når det f.eks. sies at et forsøk har vist at "barn fra arbeiderklassen ... bruker færre uttrykk for usikkerhet sammenliknet med barn fra mellomklassen" (Bernstein 1972:67), ja, da blir jeg usikker på verdien av et slikt resultat, hvis det er basert på rein telling av uttrykk for usikkerhet. Dette og liknende problem har jeg forsøkt å diskutere mer utførlig et annet sted (Hanssen 1979).

Om vi ser på forholdet mellom skrift- og talespråk vil vi nok kunne

finne flere skilnader, og enkelte av dem kan føres tilbake til de ulike kontekstuelle rammer (jfr. Rommetveit 1972) som tale, respektive skriftlig kommunikasjon foregår innafor, kanskje også sjølv overføringsmediet. Ei gennerell jamføring mellom tale og skrift er imidlertid vanskelig, og den kan lett bli intetsigende. Dette beror bl.a. på at særlig begrepet talespråk på ingen måte er entydig, det samme gjelder, muligens i mindre grad, skriftspråk. Talespråk kan variere med omsyn til genre, stil, innhold, kompleksitet osv. Variasjonene er kanskje like store som i skriftspråk, som vel de færreste språkforskere ville driste seg til å gi én sammenfattende karakteristikk av. Det er likevel mulig å peke på noen viktige momenter, uten dermed å overforenkle sakene.

Praktisk talt all talespråklig kommunikasjon foregår under pragmatisk betingelser som kan være mer eller mindre ulike skriftlig kommunikasjon, og som i hvert fall på ett punkt alltid er forskjellig. Det gjelder samtalepartners felles her og nå (jfr. Rommetveit 1972 s 34 f.), som danner det faste orienteringspunkt, sjølv origo, som de deiktiske elementa i samtalsens språklige ytringer kan stilles i forhold til. (Nye orienteringspunkt kan innføres i samtalen, den gang/der f.eks., og må i sin tur settes i relasjon til det primære orienteringspunkt.) De pragmatiske rammene som er karakteristiske for samtalen er viktige også på en annen måte: de gir muligheter for tilbakemating fra tilhøreren til den talende. Her kommer også andre kommunikasjonsmidler inn i bildet: kroppsspråk (gester, minespill) og paraspråk (latter, gråt), pluss det rike register av prosodiske uttrykksmidler som fins i de fleste språk (stemmetoneleie, intonasjon, stemmekvalitet osv.) (Om paraspråklige og prosodiske fenomener se Crystal og Quirk 1964.) Etter det jeg kjenner til, er det ikke utforsket hvilken rolle paraspråklig og prosodisk kommunisering spiller for samhandling individene imellom. Men jeg ville tru at de spesielt har kontekstbestemmende og -regulerende betydning, at de settes inn for å virke på f.eks. mottakerens oppfattelse av de situasjonelle rammene. Ofte vil de gjelde de samtalendes oppfatning av og holdning til hverandre.

Denne noe omstendelige, men likevel ikke på noen måte uttømmende behandling av språkpsykologiske aspekter ved kommunikasjon er tatt med her fordi jeg trur en slik bakgrunn er nødvendig for å forstå og for å kunne forklare mange forhold ved talespråkets form, særlig når vi ser det i forhold til skriftspråk.

Nå over til talespråk mer konkret. Er det i det hele tatt fornuftig å tale om talespråk, i annen forstand enn "talt språk"? Fins det f.eks. en egen talemålsgrammatikk, har talespråket en egen syntaks? Ut fra ei viss betydning av tale-begrepene må svaret bli negativt. Det fins neppe noen egen syntaks for talemålet, forskjellig fra syntaksen til skriftmålet - og jeg tenker nå på syntaks som et sett av regler for konstruksjon av ytringer. Hvis det fins noen forskjeller må de være små. Men en kan ta for seg et stykke talemålstekst, autentisk tekst, skrevet av etter et opptak av f.eks. en samtale. Ser en på en avskrift av en slik samtale vil en fort finne at den skiller seg fra det en til vanlig finner i skrift, til og med når en legger samme skriftlige teksttype til grunn (samme genre, stil osv.) På dette grunnlag kunne en slutte at det fins noe som heter bruksregler, som er spesielle for talen. Dvs. at systemreglene utnyttes på andre måter når en taler; valget mellom systemets muligheter for å uttrykke et bestemt innhold er ikke det samme når en skriver som når en taler. Dette gjelder naturligvis ikke fullt ut i alle tilfelle der det fins valgmuligheter; det må være en ganske stor overlapning av talens og skriftens sett av bruksregler.

I tillegg trur jeg nesten en må godta at det også fins formelle trekk ved talespråket som ikke kan forklares ut fra bruksregler.

Flere generelle beskrivelser av talespråkets form, og sammenlikninger mellom tale og skrift har sett dagens lys i de siste tiår. Det henger bl.a. sammen med de større empiriske prosjektene innrettet mot tale/skrift med utgangspunkt i større, nye materialsamlinger. Den empiriske granskinga gir naturligvis bedre grunnlag for generelle karakteristikk.

Om spontant talespråk sier Bengt Loman at "det avviker sterkt frå det redigerade, normativt utformade skriftspråket. Närmast kan det jämföras med det utkast en författare skriver - med strykningar, ändringar, förkortningar, tillägg." (Loman 1971:12). Karakteristikken er nok riktig, selv om sammenlikninga muligens er noe uklar - for mange vil vel forfatteres utkast være et ukjent x, og er vel i det store og hele et ikke entydig begrep.

Teleman og Wieselgren regner "talespråk" og "kanslisvenska" som to syntaktiske ytterpunkter, og påpeker noen spesielle forutsetninger for talen; den er flyktig, akustisk, mer spontan ("talet följer omedelbart på tanken"). (Teleman og Wieselgren u. å. s. 79). De peker også

på at antallet "Syntaxstørninger" er betydelig større enn vanlig i skrift, og trekker fram noen vanlige typer: avbrudd, repetisjon, kassering (korreksjon) og anakolutt, dessuten "strukturbrytende pauser" og pause-lyd. Det pekes også på andre karakteristiske drag ved talen: mer paratakse, kortere setninger, høgretynge o.a.

De forhold som her er beskrevet vil jeg belyse med noen analyseresultat fra et prosjekt basert på et ganske stort tekstmateriale. Det gjelder Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS). En fullstendig prosjektbeskrivelse fins i Hanssen m.fl. (1978). Materialet er basert på intervjuer (samtaler) med 48 personer av ulike alder, kjønn og sosio-kulturell bakgrunn, og omfatter i alt ca. 18 600 helsetninger og helsetningsemner (fullstendige og ufullstendige, rett- og feilkonstruerte). (Dessuten fins det i materialet 4569 interjeksjoner, som for det meste fungerer som setningsekvivalenter.) Av helsetningssyntagmene (HSS) utgjør de egentlige helsetningene (som inneholder finitt verb) 87.9%, de elliptiske (helsetningsemnene) 12.1%. Den gjennomsnittlige frekvensen av syntaktisk avvikende helsetningssyntagmer er ca. 29%, dvs. at 3 av 10 helsetningssyntagmer er avvikende konstruerte. (Begrepet "avvikende" er naturligvis både uklart og på andre måter problematisk, og jeg bruker det med atskillige betenkeligheter. Jeg finner det likevel praktisk, og det uklare ved begrepet skal jeg forsøke å rette på etter hvert.)

De enkelte avvikende syntaktiske konstruksjoner opptrer med følgende gjennomsnittlige frekvenser (pr. 100 HSS)

Avbrudd*	11.5
Korrigerer	7.4
Utelatelse*	6.4
Ansats	2.4
Anakolutt	1.4
Andre	1.1

*Ved avbrudd forstås i denne sammenhengen bare slike som den talende spontant og av seg sjøl produserer, altså ikke avbrudd forårsaket av motparten. Ved utelatelse forstås bare slike som er brudd på normal-språksregler, dvs. ifølge vanlige språkregler burde det utelatte leddet være representert. Jfr. Wiggen 1975 s. 3.

Som vi ser er avbrudd den vanligste avvikskategorien, og det er kanskje den som lettest lar seg karakterisere som avvik eller feil. Det

er høyst sannsynlig at den talende i en mer utfordrende talesituasjon (mer formell, mer høgtidelig genre) ville redigere bort avbrudd, og de ville praktisk talt ikke forekomme i skrift. Dette i motsetning til utelatelser, hvor normproblematikken er langt mer aktuell. (Under hvilke omstendigheter krever normen at et setningsledd skal være representert eksplisitt? Hvilken aksept har normen hos de enkelte språkbrukere osv.)

Det kan ha en viss interesse å se hvordan avbrudd fordeler seg på helsetninger og helsetningsemner, her er nemlig ikke lik fordeling. Avbrudd forekommer ved ca. 9.0% av setningene og ved ca. 29% av setningsemnene. Altså: omlag én av elleve setninger er ufullført, mens tre av ti setningsemner er det i dette materialet. (Dette samsvarer godt med andre tilsvarende undersøkelser, Saari oppgir f.eks. 10% avbrudd ved setninger i materiale fra Borås og Tornedalen, 8% i materiale fra Helsingfors. Se Saari 1975 s. 146.)

For ordens skyld vil jeg gjøre oppmerksom på at de individuelle variasjonene er ganske store. For frekvensen av avbrutte setninger finner vi en variasjonsbredde på over 16 i TAUS-materialet (0.7 - 17.2), standardavvik 4.4. Det kan påvises en viss tendens til sosiale (herunder også kjønnsbestemte) skilnader. Jfr. Hanssen m.fl. 1978, særlig s. 152 ff.

De fleste feil eller avvik fra normalsyntaks som en finner i autentisk talemål er nokså banale, og de kan ikke tilskrives at språkbrukeren har en mangelfull kompetanse, f.eks. er usikker på språknormer, idiommer o.l. Vedkommende ville sannsynligvis i skrift ikke ha noen vansker med å forme de tilsvarende setningene riktig, dvs. i overensstemmelse med normalreglene. Vi ser da også at personer med høy utdanning og som bruker språket i ofte og i mange ulike situasjoner, ikke merker seg ut ved få avvik. Ofte ser vi det motsatte.

Kvantitative analyser av den typen som er referert her, gjør det mulig å foreta visse vage, generelle sammenlikninger, f.eks. mellom skrift og tale. Det mest iøynefallende er den nokså store avstand som det er mellom spontant talespråk og skriftlig normalprosa med omsyn til formell korrekthet.

Analysene må karakteriseres som overflatestrukturelle: de tar sikte på å kategorisere den syntaktiske overflatestrukturen i setningene. Dette kan ikke egentlig gjøres uten at en også tar dypstrukturelle forhold i betraktning - på en implisitt måte riktignok - men det er f.eks.

ingen diskusjon av i hvilken grad overflatestrukturelle avvik kan spille inn for forståeligheten, m.a.o. for den betydning som språkbrukeren tar sikte på å formidle ved sitt utsagn. Det er derfor vanskelig å si noe om de sosiale konsekvensene av den miljøbestemte variasjon i syntaks som de aktuelle prosjektene har påvist. Hvis det var (er) slik at kvinner har færre underordnete setninger og færre setningsbygningsfeil enn menn fra samme sosiale bakgrunn (jfr. Loman 1972 s. 71), hvilken betydning kan det ha i en sosial sammenheng? Kan vi her søke forklaringer på påstandene om at kvinnene så ofte ikke blir hørt (av menn særlig) i f.eks. politisk sammenheng? Slike spørsmålsstillinger er det nok ennå for tidlig å vente seg svar på, kanskje lar de seg ikke besvare med de utgangspunkt vi her har for oss.

Vi kan imidlertid gå de semantiske/kommunikative aspektene ved syntaktiske feilkonstruksjoner nærmere inn på klingen. Her vil vi kunne få svar på hvorfor feil i talen tilsynelatende har så lite å si for kommunikasjonen. Den ser nemlig ikke ut til å bli forstyrret, enn si bryte sammen, i samme grad som frekvensen av feil. Antakelig er verken den talende eller tilhøreren oppmerksom på at talen kan inneholde mye feil. Det er foretatt noen mer inngående analyser av visse feiltyper, der både semantiske og tekstgrammatiske kriterier er tatt i bruk. Jeg skal her referere to, den eine gjelder avbrudd, den andre utelatelser. Begge bygger på TAUS-materiale.

Delundersøkinga om avbrutte setninger (Avbr) gjelder én intervju-tekst. Teksten er forholdsvis lang, ca. 8200 ord (for intervjupersonen vedkommende alene). Den inneholder 738 helsetninger og 54 setnings-emner. 129 av helsetningene, dvs. 17.5% er avbrutte. Følgende sammen-utnitt av teksten vil gi et bilde av avbrutte setninger i et tekstforløp. Her er det forholdsvis mange samlet. Intervjupersonen forteller om hva de pleide gjøre i frikvarterene (pausene) da han gikk på skolen. Teksten gjengis i den transkripsjon som er brukt i TAUS, og avviker noe fra normalortografi.¹

JA, / VI HADDE SÅNN AT VI / DE VA- / DE HUSKER JÆI I ALLE
FALL VI JORE. / DE VAR SÅNN == =E= ==/ JÆ Æ- KKE SIKKER PÅ
ÅM VI SA AT DE VAR Å BRYTE ASSÅ. = / MEN VI STO DA MOT
VÆRANDRE, = / Å SÅ LISSÅM VAR DE ÅM/ SÅ SKU- VI DA TA
TAK I HÅNNA TE VÆRANDRE, =/

Av sju sammenhengende helsetningssyntagmer er det her fire som ikke er fullførte.

Jeg har studert disse avbrutte setningene og den kontekst de står i, for å finne ut hvordan de forholder seg til konteksten, eller sagt med andre ord på hvilken måte de er med på å konstituere teksten. Ei slik gransking må bli noe tentativ, og begrepene som brukes noe ad hoc. Jeg har særlig vært interessert i om de avbrutte setningene inneholder betydning som ikke formidles av den øvrige teksten, med andre ord om de har noen informasjonsverdi for mottakerne av teksten. Videre har jeg sett på om de kan sies å utgjøre et nødvendig element av teksten. Dette er et noe uklart begrep som er vanskelig å presisere, men vi kan si at et setningssyntagme er unødvendig tekstgrammatisk når det kan fjernes uten at teksten blir meningsløs eller usammenhengende. At ei setning er tekstlig nødvendig kan bl.a. ha sammenheng med at det i setninga innføres et semantisk element som tas opp igjen og inngår i den/de følgende setningene. Beste eksemplet er når et anaforisk pronomen viser til et ledd som bare forekommer i den setninga.

De to begrepene 'tekstlig nødvendig' og 'informativ' kan være positivt eller negativt merket, slik at de ved kombinasjom gir grunnlag for fire forskjellige karakteriseringer av setninger.

$\begin{bmatrix} +\text{nødvendig} \\ +\text{informativ} \end{bmatrix}$, $\begin{bmatrix} -\text{nødvendig} \\ +\text{informativ} \end{bmatrix}$ osv.) Følgende tabell viser fordelinga av de avbrutte setningene (i prosent) på hver av kategoriene.

		Kontekstuelet nødvendig	
		+	-
Informativ	+	22.5	15.5
	-	5.4	56.6

Det største antall avbrutte setninger (56.6%) i denn teksten er verken nødvendige eller informative. Men vi ser likevel at det er et ganske stort antall som er kontekstuelet nødvendige: ca. 28%, og det er et enda større antall som er informative: 38%. Mer enn hver femte avbrutte setning er både nødvendig og informativ. Sammenfatningsvis kan en si at enda avbrudd er en markant form for feil, betyr det ikke at vedkommenne setning er "verdiløs" og skal kasseres, men at den i mange tilfelle utgjør et vesentlig og funksjonelt element i tekstforløpet.

Utelatelse av setningsledd er en annen svært vanlig form for syn-

taktisk avvik i talemålet. Utelatelse vil i denne sammenhengen si at et setningsledd er fjernet, strøket i overflatestrukturen om en vil, når det etter normalregler skulle være representert. Begrepet "normalregler" framstår umiddelbart som problematisk, normen for akseptebel/uakseptabel utelatelse er avgjort uklar, den er dessuten genreavhengig, og andre forhold kommer inn i bildet. Mange tilfelle av utelatelse som vi finner i talemål står også helt tydelig på grensen til det akseptabele, f. eks. utelatelse av subjekt i fundamentposisjon som uten videre kan underforstår av sammenhengen, eks.²

^KAN -KE HUSKE AT VI VAR NO SPESIELL. = SÅNN I MATVÆIEN
TROR JÆ,

(1. pers. ent. pronomen utelatt initialt. Plassen for utelatelsen er her og i de følgende eksemplene markert med ^.) Hos Wiggen (1975 særlig s. 3) er det en utførligere diskusjon av utelatelse i forhold til normalregler.

Sterkere preg av avvik har utelatelse av preposisjon eller finitt verb:

JÆ Æ- FØTT =E= ^MAJOSTUA, = ^OLE VIGS GATE PÅ MAJOSTUA
(PÅ og I utelatt.)

SÅ VA- RE LEK HELT TE JÆ^INN ÅM KVELL'N:

(Måtte (?) utelatt.)

I enkelte tilfelle kan en finne ei rekke setninger etter hverandre med utelatelse. En informant forteller her om julekvellsfeiring:

^STÅR ÅPP ÅM MÅRRAN SPISER Å: =/

^ÆR IKKE INNE HELE DAN: =/

^PYNTE-^JULETRE Å SÅNT NO, =/

Å SÅ Æ- RE Å FÆIRE JULEKVELL'N: = SÅNN^ÅTTETIA. =/

^SPISE- VI MIDDA Å SÅNN. =/

(Eks er sitert fra Wiggen 1975 s. 12)

Hos de 36 informantene i TAUS-prosjektets hovedserie forekommer det en utelatelse i 6.4% av alle helsetningssyntagmer. I sin analyse av utelatelser i TAUSmaterialet har Wiggen funnet sosiale skilnader for frekvensen av utelatelser, og han oppsummerer sin analyse slik:

- 1) "Østkant-informantene har relativt høyere Utel-frekvens enn Vestkantinformantene."
- 2) "Kvinnene har relativt hyppigere Utel enn mennene."
- 3) "Utel forekommer langt hyppigere i ungdomsinformantenes talemål enn i de voksne informantenes."

(Wiggen 1975 s. 19 f.)

Skillet mellom øst- og vestkantinformanter innebærer at de førstnevnte stort sett kommer fra en tradisjonell arbeiderkultur (de fleste er handverkere, og industri/verkstedarbeidere, lågere funksjonærer og husmødre), mens de fra vestkanten kommer fra tradisjonelle over-/mellom-klasssemiljøer (sjølstendig næringsdrivende, akademiske yrker o.l.).

De tallmessige skilnadene mellom gruppene er såpass store at de kan trekkes fram her. Tabellen viser den gjennomsnittlige frekvensen av utelatelser pr. 100 setningssyntagmer. Tabellen er satt på grunnlag av Hanssen m.fl. 1978 (s. 169).

	ØST	VEST
KVINNENE	8.9	5.1
MENNENE	7.6	3.9
ALLE	8.2	4.5

I 12 intervjuetekster fra ungdommer (15-16 år) har Wiggen funnet en langt høyre frekvens av utelatelse, ca. 19%.

Analysene av utelatelse er vel det klareste eksempel på at sosial bakgrunn har mye å si for forholdet til språknormer. Personene som har en sosiokulturell bakgrunn preget av arbeiderklassekultur viser i sin tale større avstand til gjeldende språknormer, enn de som har en borgerlig kulturbakgrunn. Den sistnevnte gruppen har i de undersøkte kontekstene større samsvar med de alminnelige normene for skriftlig normalprosa.

De semantiske forholda ved utelatelser er noe av det mest interessante i denne sammenhengen, fordi de kan si oss noe om hvilken rolle en ikke normriktig syntaks kan spille i en kommunikasjonssammenheng. Wiggen har vist at i ca. 95% av tilfellene av utelatelse i TAUS-materialet er det utelatte leddet underforstått, dvs. en kan slutte seg til be-

tydninga (og referansen) til dette leddet på grunnlag av konteksten. I de resterende 5% av tilfellene er det bare tale om begrenset flertydighet: det kan være et valg mellom to personbetegnende semantiske størrelser (særlig 'jeg'/'vi'). Den utelatte konstituenten representerer med andre ord så godt som alltid redundant informasjon: den implisitte betydninga kan hentes fram fra konteksten, setninga får et fullstendig betydningsinnhold og kan avkodes riktig.

Det er vel kjent etter flere undersøkelser at språkform på det syntaktiske nivå varierer i samsvar med ulike kontekstuelle forhold. Dette gjelder ikke bare i største allmennhet, men for den enkelte språkbruker. Det spiller f.eks. inn hvilken formalitet konteksten (talesituasjonen) har, eller mer korrekt om den talende sjøl oppfatter situasjonen som mer eller mindre formell. Dette er bl.a. påvist av Jørgensen (1970). I Talemålsundersøkelsen i Oslo har det vært et eget prosjekt om dette.³ Av de språktrekk som viser sammenheng med formalitet er setningslengde og feilfrekvens. Generelt sagt kan en si at setningslengden øker og feilfrekvensen synker med mer formelle talesituasjoner.⁴

Når en skal undersøke sosialt bestemte bruksmønstre for syntaks og tolke de resultat en kommer fram til, er det rimelig at de kontekstuelle faktorene må tillegges stor vekt. F.eks. at en ikke kan ta omsyn til personers sosio-kulturelle bakgrunn, uten å ta omsyn til hvordan de oppfatter kontekst og talesituasjon, og om de sjøl er innstilt på å påvirke situasjonen. Før jeg utpensler dette videre vil jeg trekke inn en analyse av et prøveintervju fra TAUS-prosjektet.

Som et ledd i forprosjektering gjorde vi et prøveintervju. Hensikten var først og fremst å få prøvd ut intervjuskjemaet, og det var ikke meningen at teksten skulle inngå i materialet. Teksten er likevel blitt brukt til analyseformål og er kommet til nytte, den er også blitt analysert på samme måte som resten av TAUS-materialet, som blei samla inn senere.

Før jeg referer noen resultat av analysen av teksten vil jeg si litt mer om bakgrunnsfaktorer som jeg meiner kan ha betydning for tolkinga av resultata.

Intervjupersonen var da en 28 år gammel mann med universitetsutdanning og akademisk yrke. Han kjente til og var interessert i det ny-startete prosjektet. Han kjente de to prosjektarbeiderne ganske godt privat. Han fikk vite at samtalen bare skulle være en prøve, men tok

likevel spillet på alvor, og deltok aktivt og interessert i intervjusamtalen.

Samtalen foregikk i et lukket rom, uten annet inventar enn stoler og et bord med båndopptakeren, ikke noe vindu. Samtalen har mange uformelle trekk, kommunikasjonen er prega av et rikt register av uttrykksmidler: prosodiske og paraspråklige trekk, dvs. variasjon i stemmebruk, tonefall og mye latter, knising, minespill, snakking i munnen på hverandre og gjensidige avbrytelser. Intervjupersonen forteller livlig og godt og innholdsrikt. Han er i det store og heile en meget rutinert og godt skolert språkbruker, og har ingen problemer med å beherske korrekthetsnormer i språkbruken, når det er aktuelt. Det interessante i denne sammenhengen er den syntaktiske form til talen hans. Når vi jamfører analysen av teksten A2 med 48 andre intervjuer (etter samme skjema) i TAUS-prosjektets A-serie, finner vi f.eks. at frekvensen av feil og avvik stort sett er høyere enn gjennomsnittet, til dels mye høyere, jfr. følgende tabell.

	A 2	Alle
Feil HS	28.5	20.2
Feil HSE	37.9	31.0
Feil HSS	31.2	24.9
<hr/>		
Utelatelse	6.8	7.5
Avbrudd	17.3	11.6
Ansats	1.0	2.3
Anakolutt	1.5	1.2
Korrigerings	13.8	7.4
Andre	2.3	1.1

Tabellen viser i % antall feilkonstruerte (hel)setninger og (hel)setnings-
emner, dessuten den totale forekomsten av feil sett i forhold til antall
helsetningssyntagmer. Avbrudd og den semantiske analysen av dem i
denne teksten har jeg tidligere vært inne på. Det mest påfallende er at
feilfrekvensen er langt over gjennomsnittet for de øvrige informantene
i prosjektet. På den annen side finner vi også at antall setninger er

(relativt) høyre enn hos de andre, i den forstand en mer ekplisiterende tekstform.

Til tross for det store antall avvik på det syntaktiske plan, må en generelt kunne karakterisere teksten som både tett og mettet med omsyn til innhold. Informanten uttrykker seg livlig, godt og innholdsrikt, med pregnante og slående formuleringer, rike assosiasjoner og veksling av temaer innafor de rammene som intersjuskjemaet gir. Teksten kommuniserer godt, særlig i sin muntlige form. Så mye av subjektiv bedømming av teksten, noe jeg må ty til i mangel av andre og bedre begreper for analyse av store innholdselementer.

Det samme kan vi finne ved andre innholdsrike tekster: personer som uttrykker seg godt og innholdsmessig rikt har flere feil enn gjennomsnittet. (For ordens skyld får jeg understreke at dette forholdet ikke er undersøkt som en eksakt korrelasjon mellom innhold og form, men mer ut fra en generell vurdering av innhold, samholdt med den mer presise analysen av enkelte syntaktiske trekk, såsom feil.) Den gode muntlige språkbruk er altså ikke nødvendigvis den syntaktisk korrekte språkbruk.

Det hører til språkbrukernes kommunikative kompetanse å tolke konteksten. Det er nødvendig fordi budskapet - både med omsyn til koding og tekstforming - formes i sammenheng med de pragmatiske rammene, slik den talende oppfatter dem. Men rammene er i de fleste situasjoner ikke statisk gitt, de lar seg forandre og de forandres: de talende griper regulerende inn overfor kontekstfaktorene, og nettopp språket er et viktig middel til dette. Vi har vært inne på sammenhengen mellom formalitet og korrekthet: jo mer formell, jo mer korrekt er talen - grovt sagt. Så er spørsmålet: er dette en sammenhengs "lov" som bare virker den ene veien, at språkform påvirkes av kontekst. Må en ikke også kunne tenke seg at sambandet kan virke den andre veien: at den talende simpelt hen kan bruke taletekstens form til å regulere konteksten. Ved å avnormalisere språkforma gjøres talesituasjonen mindre formell: den talende bruker flere reduserte setninger, flere stikkordsutsagn og tar lettere på den formelle korrektheten (flere feil).

Hvis dette resonnement er riktig, kan den variasjon i talemålssyntaks som er påvist i mange prosjekter ha sammenheng ikke bare med de talendes sosio-kulturelle bakgrunn, som jo har vært den overordnede hypotese, men at de talende har oppfattet talesituasjonen forskjellig (mer eller mindre formell bl.a.). Og at de har innstilt seg på å regule-

re konteksten på ulike måter og i ulik grad.

Om talespråket kan vi i alle fall generelt si at bortvisking av redundante uttrykkselementer skjer i større grad enn i skrift, i form av hyppigere bruk av setningsemner og utelatelser, dessuten forekommer flere konstruksjoner som kan betraktes som avvik (avbrudd, anakolutter o.a.). Dette trenger likevel ikke ødelegge tekststrukturen som sådan, og det vil derfor ikke (eller bare lite) forstyrre eller på andre måter virke inn på kommunikasjonen. Normene om fullt eksplisitert og formelt "korrekt" morfo-syntaks står mye sterkere i skrift, i hvert fall når det gjelder etablerte genrer. Særlig slike som er underlagt andre personers (dvs. andre enn avsenderens) redigering, f.eks. skoleelevers stiler/oppsatser.

De nyere studiene av tale- og skriftmål skulle kunne ha konsekvenser for den pedagogiske virksomhet på flere måter. Det gjelder både morsmåls- og fremmedspråksundervisning. Vi har nå grunn til å tvile på (for å si det mildt) at formelt riktig språkføring er god språkføring (i kommunikativ forstand), at formelt ukorrekt og fragmentarisk språk nødvendigvis betyr dårligere kommunikasjon. I stedet for de tradisjonelle korrekthetsnormer bør pragmatiske begrep inn i bildet. Pragmatikken som anvendt disiplin har stort sett kommet inn ved tekststudium, men skulle med like stor rett settes i sammenheng med tekstproduksjon. Jeg tenker ikke her først og fremst på å ta opp begrepene teoretisk, men at en åpner for produktiv språkbruk rettet mot ulike mål (hensikter), ulike kontekster, formalitet osv. Dvs. beveger seg bort fra de ritualiserte kommunikasjonsformer (om en kan bruke et så fint ord) som f.eks. stilskriving er.

Dette er synspunkter som jeg alt nå vil sette fram som mer enn antydninger. Samtidig er jeg interessert i å få vite mer om hvilken helhetsforståelse som ligger til grunn for språkpedagogisk virksomhet i skolene. Hvor er den nedfelt og hvordan arter den seg (læremidler, lærernes praksis osv.)? Finner man en forståelse av språkbruk som kommunikasjon, så skulle en vente at begrepet kode står sentralt. At begrepet blir problematisert for lærere og elever, og at en arbeider (i den pedagogiske praksis) med tillempling av noen sentrale prinsipper for koding, så som ulike former for utvalg og organisering av betydningsshelter, perspektivmarkering o.a.

La meg ellers si at jeg ser én fare i å tale sterkt for ei språkpedagogisk tilnærming der kommunikasjonsteori står sentralt, nemlig at det hele utarter til kommunikasjonsteknologi. Det er et dilemma som jeg godt ser det kan bli vanskelig å fri seg fra.

Noter

1. Tegna . , og : angir ulike typer intonasjonskonturer: . fallende , stigende og : jamn kontur og plasseres ved avslutninga (etter) en kontur. / avgrenser helsetningssyntagmer. = og == betegner pauser. - angir bortfall av lyd i sandhi.
2. Nærmere 70% av alle utelatelser i TAUS-materialet gjelder fundamentet, mer enn 7% av alle helsetningene har tomt fundamentfelt som følge av utelatelse. Jfr. Wiggen 1975, s. 15 f.
3. Resultatene av Olaug Rekdals arbeid med dette delprosjektet er foreløpig ikke offentliggjort, men analysen av de uformelle tekstene er innarbeidd i hovedprosjektet. Det samme gjelder analysen av setningslengde i formell og uformell kontekst, jfr. Hansen (m. fl.) 1978 s. 135 ff.
4. I Rekdals materiale med en uformell og en (tenkt) formell situasjon er den gjennomsnittlige setningslengden henholdsvis 8.9 og 13.7 ord, med størst økning i formell kontekst hos personer med høy utdanning. Jfr. henvisning i foreg. note.

Summary

THE NORMS OF SPEECH - BETWEEN THE IDEAL AND THE REAL

Paper presented by Eskil Hanssen

The syntactic norms of speech are the main topic of the article, and the discussion is based on concepts of semantics and text grammar. Language use is looked upon as a form of social acting directed at specific aims. In such acting the speaker chooses between different strategies related to code, text form, style, language variety etc. It must be admitted, though, that theories of action are often quite difficult to relate to the formal properties of authentic speech texts.

The pragmatic or contextual conditions differ in varying degrees from spoken to written communication, some important factors applying specifically to speech. The medium (or media) as such offers a range of secondary means, like prosodic and paralinguistic features, particularly useful for feedback purposes. Such means may also serve to qualify the context or situation, e.g. the degree of formality.

A comparison of speech texts and written texts is somewhat problematic, since both vary as regards contents, style, etc. and it is hardly fruitful to look for a single formula for any one of them. But speech texts may have features which are rarely, if ever, found in written texts - and which are best explained if we postulate rules of usage, since system rules will not work. Some such features are easy to see, and are of a banal nature, and do not stem from insufficient competence on the part of the speaker. Most of them may be labelled irregularities: cutoffs, deletions, corrections (lexical errors), and the combining of two or more constructions. In a collection of interviews totalling some 18,600 sentence units, 30% on average had one kind of irregularity, cutoff being the most frequent (11.5%). There is also a high degree of irregular word omission within sentences (ellipsis).

The analyses of speech syntax referred to deal with surface phenomena (to oversimplify somewhat). When such analyses are complemented with "deeper" grammatical concepts, more precisely when the semantic text structure is taken into account, it appears that syntactic irregularities have little bearing on the text. Many sentences with irregularities (depending on what type) are integrated into the text and will be

perfectly well decoded (understood). This conclusion is based on a study of cutoffs (incomplete sentences) in a text, and an extensive study of deletions. Here we may find an explanation of the fact that communication seems to be so little disturbed by a formally faulty syntax.

A somewhat more general comparison of texts in the collection leads to similar conclusions. Although such studies tend to be rather impressionistic, for lack of adequate concepts for describing and characterising (let alone evaluating) larger units of speech (like parts of or whole texts), one often finds that good texts contain more irregularities than the more mediocre ones. A text that is rich in content and communicates easily is not necessarily a formally correct text. From this it is argued that when discussing language norms, particularly in relation to language pedagogy, one ought to lay stronger emphasis on the pragmatic norms, and on such aspects of language use that are directly related to communication, and perhaps take the norms for formally correct language less seriously.